

UOT 81:002

KÜBRA VƏLİYEVƏ

DƏRİ SİSTEMİNƏ AİD TİBBİ TERMİNLƏRİN AZƏRBAYCAN VƏ ƏRƏB DİLLƏRİNDƏ TƏZAHÜRÜ

Azərbaycan və ərəb dillərinin tibbi terminologiyası latin, yunan və eyni zamanda Azərbaycan və ərəb mənşəli tibbi terminlərlə zəngindir. Tibbi terminologiyanın bir sahəsini də dəri sistemi terminləri təşkil edir.

Canlı orqanizmdə müəyyən funksiyaları yerinə yetirmək üçün birgə çalışan toxumalar və orqanlar bədən sistemini əmələ gətirirlər. Bunlara misal olaraq skelet, əzələ, türk-damar, tənəffüs, həzm, hissiyyat, dəri və s. sistemləri nümunə göstərmək olar. Dəri sistemi epidermis, derma, hipodermis, tük soğanağı, saç, dirnaq, piy, tər və süd vəziləri, sebum, keratin, melanin və s. müxtəlif orqan və hüceyrələrdən ibarətdir. Dəri insanın, eləcə də bütün canlıların geniş sahəli xarici orqanı olmaqla həm də hissətənə orqanıdır. Dəridə olan reseptorlar toxunmamı, istini, soyuğu, ağrını və təzyiqi hiss edir. Dəri sisteminin bu funksiyası insanın, eləcə də bütün məməlilərin vücudunu müxtəlif təsirlərdən qoruyaraq onlara hərəkətlərini tənzimləməkdə kömək edir.

Məqalədə tibb elmi baxımından dəri sistemi və onun çeşidli funksiyaları haqqında geniş məlumat verilmişdir. Sonra isə Azərbaycan və ərəb dillərinin izahlı lügətləri əsasında dəri sisteminə aid əsas tibbi terminlərin leksik-semantik və morfoloji xüsusiyyətləri şərh olunmuşdur.

Bu tibbi terminlərin müxtəlif dil ailələrinə məxsus olan Azərbaycan və ərəb dillərinin leksikasında xalqın həyat tərzini, adət-ənənəsini, fikrini mükəmməl ifadə edən zərbi-məsəllər, atalar sözləri, aforizmlər və ayələr əsasında açıqlanması həmin istiqamətdə araşdırmaşın aparılmasına geniş imkanlar yaradır.

Açar sözlər: *dəri, epidermis, derma, tibbi terminologiya, Azərbaycan dili, ərəb dili.*

Bədən çəkisinin 16%-ni təşkil edən örtük sistemi epidermis, derma və hipodermadan, həmçinin onun törəmələri olan tər və piy vəziləri, süd vəziləri, tüklər və dirnaqlardan ibarət ən böyük orqandır. Dəri üç qatdan ibarətdir: çoxqatlı yastı buynuzlaşan epiteldən ibarət epidermis, lifli birləşdirici toxumadan təşkil olan derma və dərialtı piy toxumasını əhatə edən hipodermis. Dərinin üst qatı epidermis, epidermisdən sonrakı qat derma və derma təbəqəsinin altında yerləşən təbəqə isə hipodermis (dərialtı piy qatı) adlanır. “D” vitaminının yaranmasında dərinin əhəmiyyəti böyükdür. Keratin və melanin maddələrinin əmələ gəlməsi sadəcə olaraq örtük sistemində baş verir. Dəri orqanizmi xaricdən örtərək bir çox vacib funksiyaları yerinə yetirir. Bunlar: “*qoruyucu funksiya* – xarici mühitin mexaniki, fiziki, kimyəvi və s. amillərindən orqanizmi qorumaqdə əks olunur; *termorequlyasiya* (istilik tənzimi) – bədən hərarətinin sabit saxlanması, *ifrazat funksiyası* – tər, piy, müxtəlif kimyəvi maddələr, karbon qazı və s. xaric olması, *tənəffüs funksiyası* – karbon qazının 1/3-i dəri səthindən xaric edilir, *mübadilə funksiyası* – yağ və yağabənzər maddələrin piy vəziləri vasitəsi ilə ifrazı, *bədənin onko-osmotik* və elektrolit balansının tər vasitəsilə qorunması, *sorucu funksiya* – maye və məlhəm şəkilli dərman, zəhərli maddələr və s.-nin dəridən sorula bilməsi, *duygu funksiyası* – hərarət, təzyiq, toxunma, ağrı və s. hissiyyat reseptorları vasitəsilə” və s. [8, s. 454].

Tibbi terminologiya tibbi terminləri ehtiva edən terminologiyanın bir sahəsidir. Onun bir sahəsini də dəri ilə bağlı terminlər təşkil edir. Dəri sistemi tibbi terminlərinə aşağıdakı terminləri misal göstərmək olar:

Azərbaycan dilində: *dəri sistemi, dəri, epidermis, derma, sebum, tük, saç, dirnaq, tük soğanağı, piy vəzi, tər vəzi, süd vəzi, döş vəzi, keratin, melanin, dərialtı toxuma, ləkə, qabarıcq, sizanaq, yara, ucuq, çiban, çatlaq, dermatologiya, sədəf xəstəliyi, Bəhçət xəstəliyi, dəri sərtləş-*

məsi, dəri qabarığı, allergiya, saç tökülməsi (saçqıran), saç əkimi, ekzema, dirnaqlarda təbəqələnmə, dəri rəngi, nazik dəri, dəri baxım məhsulları, daxili dəri, daxili dəri sümüyü (endoderm), buğda tonlu dəri rəngi, sarı saç (qumral), saç kökü, solğun və mat dəri, tük tökücü, saç baxımı, qırvım saçlı, saç mütəxəssisi, tüklü, tükləri ürpənmək və s.

Ərəb dilində: جهارُ الجلدِ، جلدٌ، بشرَةٌ، أَنْفَمُ، رِيشَةٌ، شَعْرٌ، طَيْفٌ، بُصَيْلَةُ الشَّعْرِ، الْعَدَدُ الْذَّهَبِيُّ، العَدَدُ النَّبَبِيُّ، عَدَدُ النَّذْيِ، كِيراتِين، مِيلانِين، التَّسْبِيجُ التَّحْتُ الْجَلْدِيُّ، بُقْعَةٌ، فَقَاعَةٌ، بَثَرَةٌ (حَبُّ الشَّتَابِ)، الْفَرَحَةُ، الْحُوَيْصِلَةُ، دَمْلَةُ، الشَّقُّ، طَبُّ الْجَلْدِ، دَاءُ الصَّدْفِيَّةُ، مَرَضٌ تَهْجِيْتٌ، تَصَالِبُ الْجَلْدِ، تُورُّمُ الْجَلْدِ، الْخَسَاسِيَّةُ (الأَرْجَيَّةُ)، تَسَاقِطُ الشَّعْرِ، إِثْبَاثُ (زَرَاعَةُ) الشَّعْرِ، الْأَكْزِيْمَا (الْتَهَابُ الْجَلْدِ)، تَشَقُّقُ الْأَطْفَالِ، لَوْنُ الْبَشَرَةِ، بَشَرَةُ بَصَّةٍ، بَالْبَشَرَةُ الْعَلَيَّةُ مُتَنَجِّحَاتُ، أَنْفَمُ بَاطِنِيَّةُ، عَظَمُ الْأَنْفَمُ، الْبَشَرَةُ الْجُنْطِيَّةُ، شَعْرُ أَشْفَرٍ، جَذْرُ الشَّعْرِ، مُزِيلُ الشَّعْرِ، عِيَاهُ الشَّعْرِ، إِحْصَائِيُّ شَعْرٌ، شَعْرِيٌّ، قَشْعَرِيَّةٌ، إِقْشَعْرٌ وَأَجْعَدُ (مُتَجَعَّدُ) الشَّعْرُ وَغَيْرُهُمْ.

Bu terminlərdən gündəlik həyatda tez-tez işlədilənlərindən bir neçəsinə müqayisəli şəkildə nəzər salaq:

Epidermis (*yun. epiderma*). Örtük sisteminin üst qatı epidermis adlanır. Dərinin bu qatı orqanizmi ətraf mühitin infeksiyalarına qarşı qoruyur. Qalınlığı 0,7 mm-dən 1 mm-dəkdir. Bu qatın ən nazik qatı göz qapaqları, qulaq seyvanı və dodaq haşiyəsində, ən qalını isə əllərin içi və ayaqaltında mövcuddur. Epidermis quruluşu cəhətdən bazal, tikanlı, dənəvər, parlaq və buynuz qat olaraq beş qatdan ibarətdir. Bu hissəyə həmçinin korun təbəqəsi də deyilir. Epidermisdə “keratinosit”, “langerhans”, “merkel”, “qrinşteyn”, “limfosit” və s. qoruyucu hüceyrələrdən başqa, dəriyə piqment verən “melanosit” hüceyrələr də mövcuddur. Epidermisdə qan damarları və sinirlər yoxdur.

Epiderma yunan mənşəli “èpi – “altında”; derma – “dəri” mənasını verən sözlərin birləşməsindən yaranmışdır” [5, s.154]. Avropa mənşəli termin Azərbaycan dilində “dəriüstülüyü” adlanır, həmçinin sözün transliterasiya olunmuş forması – “epidermis”də dilin lüğət tərkibində işlənir.

Epidermis sözünün ərəb dilində ekvivalenti **البشرَةُ** tibbi terminidir. Sadə quruluşlu ismin ərəb dili izahlı lüğətlərində [9, s. 286; 10, s. 208; 11, s. 173; 13, s. 58; 14, s. 38] aşağıdakı mənaları verilir:

(البشرَةُ) [مفرد]: جَبَشَرَاتٌ وَبَشَرٌ، مصدر بَشَرٌ: ١ ظَاهِرُ الْجَلْدِ، الطَّبَقَةُ الْخَارِجِيَّةُ مِنْهُ بَشَرَةٌ نَاضِرَةٌ – [وَفِي الْمُتَلِّ]: إِنَّمَا يُعَابُ الْأَيْمَمُ فِي الْبَشَرَةِ مِنْ فِيهِ رَجَاءٌ .

Terminin təki və cəmi isə olaraq iki formadan ibarətdir. Sözün kökü بَشَرٌ - بَشَرَاتٌ və hərflərindən ibarətdir. Məsələ forması - بَشَرٌ - qabığını soyma, dərisini alma mənasında. 1. Dərinin xarici; Xarici təbəqe; Parlaq dəri. “[Məsəl]: – Ancaq dəri sahibi (dərili canlı varlıq) günahlandırılır. Kimin ümidi var”.

بشرَةُ الأرض: ما ظهر من نباتها – بَشَرَةُ جَلْدِيَّة: أَنْفَمُ، ظَاهِرُ الْجَلْدِ

Yer örtüyü (litosfer): görünən bütün bitki örtüyü (flora). Dəri epidermisi: derma, dərinin xarici. والبشرَةُ: أعلى جلد الرأس ووجهه و الجسم من الإنسان، سطح الجلد، وهي التي عليها الشعر، وقيل: هي التي تلي اللحم، ٢ لحاء، فبشرة.

Epidermis: insanın vücudu, sıfəti və baş dərisinin ən üst hissəsi; dərinin səthi; Onun üzərində tük olur, deyildiyi kimi o eti izlaysır. 2. Qabiq, zər mənasında.

٣ (حن، شر) طبقة خلويَّة خارجيَّة للجلد. و هي عديمة الأوعية الدمويَّة و تخطي طبقة الأدمة.

3. (Zool., cərrahi.) Dərinin xarici hüceyrə təbəqəsi. Epidermisdə qan-damarları yoxdur və o derma təbəqəsinə örtünür.

٤ (نت) طبقة الخلية الخارجية الواقية للجذور و السوق و الأوراق، الميَسِّرَةُ: آلة البشرة و تسميتها الخامنة "ميَسِّرَةٌ".

4. Yarpaqların, gövdənin və köklərin qoruyucu xarici hüceyrə təbəqəsi; Sürtgəc: qazma aləti, ümumi adı مُفْتَلَةٌ alət bildirən isimdir. مُفْتَلَةٌ میَسِّرَةٌ - dur. میَسِّرَةٌ میَسِّرَةٌ sözündən yaranmışdır.

Derma (*yun. dermo, atos*). Derma dərinin özüdür. Derma təbəqəsi qan və limfa damarlarını, sinir uclarını, yağı, tər və süd vəzilərini, tük soğanağını və toxunma reseptorlarını özündə ehtiva edən və dəriyə elastiklik verən lifli toxumadır. Bu təbəqə zülal tərkibli kollagenlə və elastin liflər ilə çox zəngindir. Papillar və retikular olaraq iki təbəqədən ibarətdir. Derma “histositlər”, “fibroblastlar”, “mast hüceyrələri”, “immun hüceyrələri” kimi qoruyucu hüceyrələrdən ibarətdir. Derma dərinin daha dərin qatı olaraq 2,5 mm-dək ölçüyə malikdir. Epidermisdən fərqli olaraq derma qatı kapillyar damarlarla zəngin olduğuna görə qida maddələri ilə yaxşı qidalanır. Dermanın əsas funksiyaları bədənin istiliyini, tərini, su balansını təmin etməklə onu kənar təsirlərdən qorumaq və toxunma, təzyiq, ağrı və s. hissələri dərk etməkdən ibarətdir.

Termin yunan mənşəli *dermo, atos* “*dəri, cild*” mənasını verən sözlərdən yaranmışdır. Morfemin Azərbaycan dilində kalka üsulundan əlavə – “dərinin daxili qatı”, həmçinin transliterasiya forması da – “derma” işlədir.

Ərəb dilində “derma” tibbi termini **أَدَمَةٌ** – cild, dəri sözü ilə ifadə olunur. Derma tibbi termininin ərəb dili izahlı lügətlərində [9, s. 45; 10, s. 76; 11, s. 38; 12, s. 43; 13, s. 10; 14, s. 6] aşağıdakı mənaları verilir:

١ أَدَمَةٌ [مفرد]: ج أَدَمَاتْ: (تر) طبقة عميقة من الجلد تحت البشرة و فوق اللحم، تحتوي على النهايات الحسية والغدد العرقية والدهنية والأوعية الدموية والملعوية

1. Sözün təki və cəmi isə **أَدَمَاتْ** modelindədir. Söz – **آدميّ** – insanı, bəşəri olmaq sözü ilə bağlılılıdır. (Anat.) Ətin üzərində və epidermisin altında dəridən ibarət dərin bir təbəqə. Sinir ucları, tər və yağ vəziləri, limfa və qan damarlarını özündə ehtiva edir.

٢ باطن الجلد الذي يلي اللحم والتشرء، أو ظاهرها الذي عليه التشرء، ٣ باطن الأرض.

2. Epidermisi və əti izləyən cildin daxili hissəsi, onun xarici üzərində tük mövcuddur; 3. Yerin nüvəsi mənasında.

Tük (*qıl*) (*yun. pilus*). Tüklər epidermis qatın törəmələridir. İnsanlarda dəri örtüyü tüklərlə təchiz olunmuşdur. Tüklərin dərinin çöküntüsü içində bitdiyi yer tük follikulu (tük kissəsi) adlanır. Tüklər üç bölmədən, kökdən, gövdədən (tük mili) və uc hissədən ibarətdirlər. Ortaya bölünmüş bir tük isə medulla, korteks və kutikula olaraq üç qatdan ibarətdir. Tük kökünün dermada yerləşən axırıncı forması tük soğanağıdır. Tük kissəsində yerləşən tük soğanağı qan, limfa kapillyarları və sinir lifləri ilə zəngindir. Həmçinin tük dibinə açılan piy vəzilərinin axacağı tükləri və epidermisi yağlıyaraq onları daima yumşaq edir. Derma təbəqəsində tük soğanağının içində girən birləşdirici toxumanın üzərini örtən epitel hüceyrələri mitozla çoxalaraq tükü əmələ gətirirlər. Birləşdirici toxumadakı melanosit hüceyrələri isə tükə rəng verən piqment əmələ gətirirlər.

Sözün mənşəyi “*tüleg/tülek* (dörd ayaqlı heyvanlarda tük tökmə vaxtı); *tülümek* (dölmək, quzulamaq) morfemlərindən yaranmışdır. *Tük/tüy* sözünün *tül* formasında deyilişi də vardır. *Tülüg* (tüklü); *tülvir* (gəlin otağı tülləri) – tükdən düzəldildiyinə görə belə adlandırılmışdır. *Tük* (tüy, qıl) sözü zamanla türk dillərində *tüg-tüg/tüy* formalarında işlənmişdir” [6, s. 343].

Sadə quruluşlu söz Azərbaycan dilinin leksikasında aşağıdakı kimi şərh olunur [4, s. 384]:

1. İnsan və heyvan dərisinin üstündə çıxan sapvari buynuz törəməsi. *Ağ tük – Qurd tüküni dəyişər, xasiyyətini dəyişməz* (Ata sözü). [Qarovalıçunun] üzündəki seyrək tüklər biz-biz durmuşdu (M.Hüseyn) // Saç – *Qulunun başının tükləri, qaşları və kirpikləri xına rəngində idi* (M.İbrahimov). 2. Heyvanların müxtəlif məqsədlər üçün istifadə edilən yunu, qılı Keçi tükdən toxunmuş örökən – *Ələklər ipək sapdan, tükdən, büriunc və ya polad məftildən hazırlanır* (R.Əliyev). 3. Quşların bədənini örtən belə yumşaq və incə tellərş. [Martı quşları] öz tüklərini tumarlayırdılar (H.Seyidbəyli) // Kəsilmiş quşların, balış və s. üçün işlədilən

çıxarılmış pəri; pərqu. *Balış üçün tük almaq. Qu tükü //* İçində pər olan, içində pərqu doldurulmuş. *Tük balış.* 4. Bəzi meyvələrin və ya yarpaqların üzərində, yaxud da altında olan xırda tükcükler; xov. *Gicitkənin tükləri.* 5. Hər hansı bir mexanizmdə, cihazda və s.-də incə sap, yay, məftil və s. *Saat mexanizminin tükü. Elektirk lampasının tükü.*

Tük ilə bağlı Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində məcazi söz birləşmələrinə misal olaraq, *tük qədər* – zərrə qədər, heç, qətiyyən; *tük salmaq (tökəmək)* – bərk qorxmaq, dəhşətə gəlmək, dəhşətlənmək; *tükən asılı olmaq* – qorxulu, ümidsiz vəziyyətdə olmaq, ölüm ayağında olmaq; *tükləri biz-biz durmaq (tükləri qabarlaq)* – dəhşət götürmək, bərk qorxmaq; *tükü tərpən-məmək* – halına qətiyyən təsir etməmək; *tükü tükdən seçmək* – ən incə mətləbi başa düşmək, tez başa düşmək; *tükü yatımına siğallamaq* – bir işi yaxşılıqla, mübahisəsiz yola vermək; *tükünü (tüklərini) didmək* – divan tutmaq, cəza vermək, cəzalandırmaq və s. kimi birləşmələr diqqəti cəlb edir.

Sağ (lat. capillus). Saç epidermisin törəməsi olaraq başda tüklərin topluluğu, baş tükləridir. Saç sözü qədim dövrlərdən başlayaraq türk dilində işlənir. "Saç "dağıtma, açma, ətrafa yayma" mənalarını daşıyan kökdən qaynaqlanır, həmçinin saçmaq hərəkəti ilə əlaqəli olaraq saçilan, kənara dağılan, yayılan əşya, kişinin başında bitən tüklər topluluğu, baş tükləri mənasını bildirir" [6, s. 273].

Sadə quruluşlu isim aşağıdakı mənaları verir [4, s. 8]: İnsanın başında bitən tüklər. Qara saç. Xurmayı saç – *Külək [Dürrənin] qumral saçını üz-gözünə çırpirdi* (S. Vəliyev) // Hörük – [Koroğlu:] *Siyah saçlar dal gərdənə düzülli;* *Qara gözlər xumarlanıb siiziili.* ("Koroğlu"). Saçı (başı) *ağartmaq* – yaşa dolmaq, qocalmaq; *Sacı dabanında (olmaq)* – uzun hörükləri olan qız (qadın) haqqında; *Sacına dən düşmək* – başı (saçı) ağarmağa başlamaq, tək-tək, seyrək ağ tüklər görününmək və s.

Ərəb dilində tük, saç, qıl sözlərinin hamısı *الشعر* termini ilə ifadə olunur. Sadə quruluşlu ismin ərəb dili izahlı lüğətlərində [10, s. 1206; 11, s. 474; 13, s. 484] aşağıdakı mənaları verilir:
 شعر / شعر: ١ [ش ع ر]، مصدر شعر، شعر، [مفرد]: شعرة و شعراء، [جمع]: أشعار و شعور و شعار.
 ٢ (تر) زوائد خطية تظهر على جلد الإنسان و رأسه و على جلد غيره من الثدييات، تقابل الريتين في الطيور و الحراثيف في الرواحف و القبور في الأسماك".

1. Sözün kökü – شعر – *dur*, – شعر və məsdəri isə شعراً – hiss etmək, fərqində omaq felindən qaynaqlanır. Sözün tek formasının iki – شعرة və شعراء cəminin isə üç – شعور, أشعار və شعراً modeli vardır.

2. (Anat.) İnsanın dəriyi və başında və elcə də digər məməlilərdə görünən ipəbənzər uzantılar. Sözün quşlar sinfində qarşılığı – 1ələk (quş tükü), sürünenlərdə – pul, balıqlarda isə القشور – balıq puldur.

"وَمِنْ أصْوَافُهَا وَأُوتُلُّهَا وَأَسْتَنَلُّهَا أَثْنَانًا وَمَنَاعًا" (surən nəhl/80)
 "Allah sizlər üçün mal-qaranın yunundan, tifitiyindən və tüklərindən geyiləcək və döşənəcək ev əşyaları yaratdı" (Nəhl surəsi, ayə 80). Ərəb dilinin leksikasında tük, saç, qıl ilə əlaqədar məcazi söz birləşmələrinə misal olaraq, – كُمَائِنُ الشَّعْرُ مِنَ الْحَجَّينِ: بِسْهُولَةٍ دُونَ عَوَاقِبٍ؛ قَدْ شَعَرَ؛ قَدْ شَعَرَ؛ قَدْ شَعَرَ؛ قَدْ شَعَرَ؛ قَدْ شَعَرَ؛
 - وَقَفَ شَعَرُ؛
 - الْمَالُ بَيْنِي وَ بَيْنِكَ شَعَرٌ شَعَرٌ: بِالشَّلَوْيِي؛ خَافَ خَوْفًا، فَزَعَ
 - قَطَعَ شَعَرٌ مُعَارِيَةً: قَطَعَ صَلَتَهُ بِهِ؛
 - مَنِي ارَامَدَا اِيكِيَّا اَيْرِلَمِشَ سَاقَ كِيمِيْدِر: بَرَابَرِلِيَيْوْلَيْر (Məsəl)
 - غَزَارَةٌ شَعَرٌ: (طب) نَمَوْ مَفْرَطٌ لِلشَّعَرِ، غَيْرٌ طَبِيعِيٌّ؛
 - سَاقٌ: bir kəslə əlaqəni kəsmək;
 - شَعَرٌ شَعَرٌ: (tibb) saçın anomal olaraq ifrat dərəcədə böyüməsi; أَمْسَكَ بِشَعَرٍ فَلَانْ: filankəsin saçından tutmaq (məsəl) və s. təbirlər maraqlı doğurur.

Sızanaq (yun. acnè). Sızanaq dəridə yerləşən piy vəzilərinin xəstəliyidir. Piy vəzilərinin ifraz etdiyi yağı dəri səthində yerləşən məsamələrə açılır. İfraz olunan yağıın miqdarı çoxalanda bu məsamələrin tutulmasına səbəb olur. Və dəri səthində ağı və qara nöqtələr formasında

tixaclar görsənir. Bu tixaclar dəri səthində digər orqanizmlerin çoxalmasına şərait yaratmış olur. Nəticədə dəri səthində yağılı, qızartılı, irinli, ağ və qara nöqtələr formasında olan səpkilər yayılır. Sızanaqların digər yaranma səbəbləri isə hormonların səviyyəsinin qalxması, tük follikulunda və piy vəzi kanalında dəyişikliklər, bakteriyalar və genetik faktorlardır.

Yunan mənşəli “acnè” – “çiçəklənmə, aşınma” mənasını verən söz “yağ vəzilərinin və tük köklərindəki follikulların funksiyasının pozulması ilə xarakterizə olunan dəri xəstəliyi deməkdir [5, s. 16]. Sızanaq sızmaq felindən yaranmış söz olaraq əsl Azərbaycan mənşəli milli tibbi terminidir. “Bədənini sizanaq basmaq. Sizanaq çıxarmaq” [4, s. 110].

Ərəb dilində sizanaq الشَّرْكَةُ sözü ilə ifadə olunur. Sadə quruluşlu ismin ərəb dili izahlı lügətlərində [9, s. 208; 10, s. 159; 11, s. 164; 12, s. 92; 13, s. 38; 14, s. 26] aşağıdakı mənaları verilir:

الثَّرَّةُ [مفرد]: ج. ثَرَاتٌ وَثَرَاتٌ وَثَرَّ، جج ثُور، مصدر ثَرَّ: ١ دُمْل، خُرَاجٌ، أو فرج به صديد يظهر على الجسم. ٢ انتفاخ جلدي التهابي صغير صلب لا يحتوي على النفحة. ٣ أرض سهلة. ٤ الحفرة. ٥ - التحمة الناتمة. ٦ - والثَّرَّةُ: الحرفة.

Sözün təki شەر وە cəmi isə شەرلەر -dur. Məsdər forması - sivilcə çıxma, sivilcələnmə mənasındadır. 1. Çiban, qabarcıq, və ya bədəndə görünən irinli yara. 2. Irinli olmayan balaca sərt iltihablı şişmiş dəri. 3. Yumşaq torpaq. 4. Çuxur, xəndək. 5. Tam nemət, lütuf. 6. Vulkanik bölgə mənasında.

- sizanaq çıxmaq (sizanaq basmaq) felinin məsdər, keçmiş və indiki-gələcək zaman formaları:

بَتْرَأْ وَبَتْرُ وَبَتْرُ: بَتْرَأْ وَبَتْرُ وَبَتْرُ: بَتْرَأْ وَبَتْرُ وَبَتْرُ: بَتْرَأْ وَبَتْرُ وَبَتْرُ: بَتْرَأْ وَبَتْرُ وَبَتْرُ:

Bir şəxsin sıfətini sizanaq basmaq, su ve irin tərkibli balaca sizanaqların görünməsi. “Zədələnmiş buruna sizanaq çıxmazı” “Xəsta sıfətə sizanaq çıxmazı”

“Zədələnmiş buruna sizanaq sızanaq çıxması”. “Xəstə sıfətə sizanaq çıxması”.
 - بَثْرًا: ظهر به بَثْرٌ فهو بَثْرٌ.
 - بَثْرَةً مَانِيَّةً: (طب) بَثْرَةً مُمْتَلَّةً ماءً بالدم أو فيم.
 قال أبو مُصْبُور: الْبَثُورُ مِنْ الْجَنْرِيقَيْحِ عَلَى الْوَجْهِ وَخَيْرٌ مِنْ يَدِ النَّاسِ، وَجَمِيعُهَا بَثْرٌ. أَبْنُ الْأَعْرَابِيِّ: الْبَثْرَةُ تَصْغِيرُ هَا الْبَثْرَةُ، وَهِيَ الْعَمَّةُ الثَّامِنَةُ

Əbu Mənsur: Sızanaqlar çiçək xəstəliyi kimi sıfəti və insan bədəninin digər hissələrini çirkin vəziyyətə salır. İbn Arabi: -البُشَرَةُ- nun kiçildilmiş forması dur, sivilcə tam bir lütufdur. حَبَّ الشَّنَابِ: (طَبٌ) يَتَظَهُ فِي الْجَهَنَّمَ عَنْ أَهْلِهِ.

Gənclik sızanağı: (Tib.) Yetkinlik dövründə üzdə çıxan sızanaqlar.

Dırnaq (*lat. unguis*). Dırnaqlar dörinin şəkil dəyişkənliyi nəticəsində əmələ gələn buynuz qışa törəməsidir. Dırnaqların yaranma kökü epidermisdən və dermadan əmələ gələrək iki cürdür. Epidermis qatında kornea təbəqəsi sərt, ölü və yasti epitel hüceyrələrdən və lifli proteinlərdən (keratin) ibarətdir. Bu hüceyrələr kəpək və dırnağın yaranmasında mühüm faktorlardır. Dırnağın altında hipodermis olmadığına görə sümüyü möhkəm bərkmişdir. “Dırnaqlar barmaqların uc falanqasının arxa səthində yasti şəffaf sədəf şəklində birləşdirici toxuma yatağı üzərində yerləşirlər. Dırnağın sədəfi buradan qidalandığına görə həmin toxuma dırnaq yatağı, yaxud dırnaqəti adlanır” [8, s. 457].

“Dirnaq sözü qədim türk dilində *turňak* şəklində işlənmişdir. Dirnaq isminin kökündə *tur-*-feli durur. Türk dillərində *dirna-*-feli “qazmaq, cırmaq, qasımaq” anlamında işlənir” [7, s. 73].

"Dirnağın bir əşyani qazarkən, sıyıırıkən çıxardığı **tıñg/tırnq** (təbii səs, yansima səs) təbii səsin sonuna aq şəkilçini əlavə etməklə yaranmışdır. Müyyəyen dəyişiklik nəticəsində səs **tırg/tırnq//tir(a)nq** formalarını almışdır. **Tıñg/tırnq** təbii səs zamanla dəyişikliyə uğrayaraq **tinqrak-trannqak/tırnak** şəklini almışdır" [6, s. 330].

Sadə quruluşlu isim aşağıdakı mənaları ehtiva edir: [1, s. 614]: 1. Barmaqların ucunun üst tərəfində sümük kimi maddədən ibarət örtü. Dırnaq tutmaq // At, inək kimi heyvanların ayaqlarının alt hissəsini əhatə edən bütöv və ya haça şəklində buynuz maddə. *Hələ mən səni öz atimin dirnaqları altında tapdadanda tamaşa elə, Dadaş Lələşov!* (S.Rəhimov). 2. Caynaq (quşlarda). 3. dilç. « » və ya “” işarəsi olub, mətn daxilində vasitəsiz nitqi, sitatları, əsər adını, başlıqları, ayrı-ayrı sözləri, həmçinin şərti və ya əks mənada işlənən sözləri bildirmək üçün işlənir.

Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində dırnaqla əlaqəli məcazi söz və söz birləşmələri də işlənməkdədir. Bunlara misal olaraq: *dırnaqarası* – verilən ada layiq olmayan, yalançı əсли olmayan, qeyri-həqiqi. *Dırnaqarası alım.; dırnağı bərk olsun!* – təzə alınan at üçün deyilən xeyirxahlıq ifadəsi; *dırnağı qayım olsun!* – təzə gəlin üçün edilən xeyir-dua; ...*dırnağı da ola bilməz* (deyil) – müqayisələrdə birinin digərindən çox-çox aşağı, dəyərsiz, ləyaqətsiz olduğunu bildirir; *dırnağı ilə* (çalışmaq və s.) – ağır zəhmət və çətinliklə; *dırnaq qədər* – əsla, qətiyyən, heç; *dırnaq yeri axtarmaq* – gırəvə, bəhanə axtarmaq; *dırnaq göstərməyən* (*sızmayan*) – xəsis; *dırnaq ovuca batmaq* – 1) bilmədən özü öz işini korlamaq; 2) özünə güvənmək; *ətlə dırnaq arasına girmək* – bir-birinə çox yaxın olan adamların işinə qarışmaq; *təpədən dırnağa* (*qədər*) – başdan ayağa (*qədər*) və s. göstərmək olar.

Dırnaq ərəb dilində ظُفْرَ kəlməsi ilə ifadə olunur. Sadə quruluşlu ismin ərəb dili izahlı lüğətlərinə [9, s. 2750; 10, s. 1435; 11, s. 530; 12, s. 1032; 13, s. 576; 14, s. 480] aşağıdakı mənaları verilir:

ظُفْرٌ [مفرد]: ج أظفار وأظفر، جج أظافير، مصدر ظفرو ظفرو: معروف، من ظفر: ١ (شر) مادة فرنية تثبت في أطراف الأصابع، تكون في الإنسان و غيره "ظفر اليد/ الرجل/ الطائر. (من أعظم أقوال الإمام الشافعي): "ما حك جلذك مثل ظفرك... فتول أنت جميع أمرك... وإذا قصدت حاجة فاقتصر لمعترض بقدرك"-قال الله تعالى: حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفْرٍ" [سورة الأنعام /146]. ظفر/ظفر – dırnaq sözünün təki, əzəfər, əzəfər və isə cəm formasıdır. Sözün mənşəyi – əldə etmək, nail olmaq felindəndir və məsədəri isə ظفر و ظفر modelindədir.

1. (Anat.) İnsan və digər varlıqlarda barmaqların ətrafında çıxan buynuzlaşmış maddə. Əlin dırnağı (insanın, quşun).

İmam Əl-Şafinin ən dəyərli sözlərindən: “Dərini dırnağın kimi qaşıma... Sonra bütün işlərin öhdəsindən gələ biləsən... Əgər arzun üçün niyyətlənmişənsə... Gütün çatdığı qədər hədəfini bildir...”

Allah (c.c) buyurdu: “Bütün dırnaqlı heyvanları haram qıldıq (yəhudilərə)” (Ənam surəsi, ayə 146). Dırnaq sözü ilə əlaqəli olaraq ərəb məsəlləri və ata sözləri də məşhurdur. Misal olaraq, – أَخْيَ أَظافرَه: بـدا مـتساـهـلـاـ لـظـفـرـ مـوـقـعـهـ – dırnaqlarını gizlətdi: xoş görənirdi, mövqeyini yumşaltdı; – اَنـشـبـتـ فـيـهـ الـمـنـيـةـ اـظـفـارـهـ: مـاتـ – əcəl dırnaqlarını bağladı: öldü; – رـأـيـتـ بـظـفـرـهـ: بـنـفـسـهـ – mən onu dırnağı ilə gördüm: aşkar şəkildə onun özünü; – قـلـمـ ظـفـرـهـ/ قـلـمـ أـظـافـارـهـ/ قـلـمـ أـظـافـارـهـ: حـتـىـ مـنـ نـفـوذـهـ، أـضـعـفـهـ، أـذـلـهـ – dırnağını (dırnaqlarını) kəsmək: təsirini məhdudlaşdırmaq, onu zəiflətmək, küçümsemək; – كـلـيلـ الـظـفـرـ/ مـقـلـمـ الـظـفـرـ: ضـعـيفـ، حـقـيرـ، حـقـيرـهـ – يـنـكـأـ حـدـوـدـاـ لـاـ يـساـويـ فـلـامـةـ ظـفـرـ: حـقـيرـ لـاـ يـساـويـ شـيـئـاـ – yorğun dırnaq, kəsilmiş dırnaq: zəif, bayağı; – يـنـكـأـ حـدـوـدـاـ لـاـ يـساـويـ فـلـامـةـ ظـفـرـ: حـقـيرـ لـاـ يـساـويـ شـيـئـاـ – düşmən yarasını qaşımaq kəsilmiş dırnaqla bərabər deyil: xor görülmək heç bir şəyə bərabər – مـنـذـ ئـوـمـةـ أـظـفـارـهـ: مـنـذـ طـفـولـتـهـ – ما بـقـيـ فـيـ الدـارـ ظـفـرـ: أـحـدـ – dedil; نـاعـمـ الـظـفـرـ/ نـاعـمـ الـظـفـرـ: شـابـ – yumuşaq dırnaqlarından bəri: uşaqlığından, balacılığından bəri; – وـصـغـرـهـ – yumşaq dırnaq: bülüg yaşına çatmış gənc mənasında və s.

٢ (نت) نبات حطري يشبه الأظفار. ظفر غازر: (طب) داخل في اللحم، و لا سيما القدم .

وَقَالُوا: الظُّفُرُ لِمَا لَا يَصِيدُ، وَ الْمَخْلُبُ لِمَا يَصِيدُ.

2. (Bot.) Dırnağa bənzər aromatik bitki. Dırnaq kökü: (tib.) ətin daxilindədir, xüsusi ləayaq. “Dedilər: dırnaq nə üçün ovlamır, pəncə nə üçün ovlayır”.

Beləliklə, dəri sistemi tibbi terminlərinin Azərbaycan və ərəb dilçiliyində tədqiqi və onun dilçilik kontekstində müqayisəli olaraq araşdırılması hər iki dilin tibbi terminologiyası üçün aktual məsələlərdəndir. Hər iki dildə dəri sistemi ilə əlaqədar tibbi terminlərin müqayisəli tədqiqi çətin, lakin olduqca maraqlıdır. Hər hansı bir xalqın və qövmün həyat tərzini, adət-ənənəsini, fikrini mükəmməl ifadə edən zərbi-məsəllər, atalar sözləri, aforizmlər və ayələr kimi sintaktik vahidləri araşdırıb tədqiq etmək tibbi terminologianın özünəməxsus zənginliyini aşkara çıxarmaqdə mühüm əhəmiyyəti vardır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dilinin izahlı lügəti: 4 cilddə, I c., Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 744 s.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lügəti: 4 cilddə, II c., Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 792 s.
3. Azərbaycan dilinin izahlı lügəti: 4 cilddə, III c., Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 672 s.
4. Azərbaycan dilinin izahlı lügəti: 4 cilddə, IV c., Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 712 s.
5. Dökmeci İ., Dökmeci H. Tıp Terimleri Cep Sözlüğü. İstanbul: İstanbul Medikal Yayıncılık Ltd. Şti, 2011, 722 s.
6. Əyyuboğlu İ.Z. Türk dilinin etimoloji lügəti. İstanbul: Sosyal yayınlar, 1988, 406 s.
7. Məhərrəmli B. Azərbaycan dilində isim kökləri. Bakı: Elm, 2018, 140 s.
8. Məmmədov A.Q. Tibbi biliklərin əsasları: Dörslik. Bakı: Təknur, 2012, 608 s.
9. ابن منظور، لسان العرب، بيروت: دار صادر، 4980 ص.
10. أحمد مختار عمر. مُعجمُ اللغةِ العربيةِ المعاصرةِ. ط 1، القاهرة: عالم الكتب، 3368 ص.
11. جُرْانْ مَسْعُودُ. الرَّائِدُ مُعْجَمٌ لِغْوِيٍّ عَصْرِيٍّ. بَيْرُوت: دَارُ الْعِلْمِ لِلْمَلَائِينَ، 1992م، 912 ص.
12. مجید الدین محمد بن یعقوب الفیروزآبادی. القاموس المحيط القاهرة: دار الحديث، 2008م، 1800 ص.
13. المعجم الوسيط. القاهرة: مكتبة الشروق الدولية، 1093 ص.
14. المُنْجِذُ فِي الْلُّغَةِ وَالْأَدْبَرِ وَالْعُلُومِ. ط 17، بيروت: المطبعة الكاثوليكية، 1908م، 1016 ص.

*AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: kubra.valiyeva@yahoo.com*

Kubra Valiyeva

APPEARANCE OF MEDICAL TERMS RELATED TO THE INTEGUMENTARY SYSTEM IN AZERBAIJANI AND ARABIC LANGUAGES

The medical terminology of Azerbaijani and Arabic languages is rich in Latin, Greek and at the same time medical terms of Azerbaijani and Arabic origin. A field of medical terminology is the integumentary system.

To perform certain functions in the living organism, tissues and organs working together form the body system. These include skeletal, muscular, cardiovascular, respiratory, digestive, sensory, integumentary systems and etc.. The *integumentary system* is an organ system consisting of the epidermis, dermis, hair follicles, hair, nails, fat, sweat and mammary glands, sebum, keratin, melanin, etc. The skin is a large external and sensory organ of man, as well as of all living things. Receptors in the skin sense touch, heat, cold, pain and pressure. This function of the integumentary system protects the human body, as well as all mammals, from various influences and helps them to regulate their movements.

The article provides detailed information about the integumentary system and its various functions in terms of medical science. Then lexical-semantic and morphological features of the main medical terms related to the integumentary system were interpreted on the basis of explanatory dictionaries of Azerbaijani and Arabic languages.

The explanation of these medical terms in the lexicon of Azerbaijani and Arabic languages belonging to different language families on the basis of catchphrases, proverbs, aphorisms and verses, which perfectly express the way of life, traditions, opinions of the people, creates opportunities for research in this direction.

Keywords: skin, epidermis, dermis, medical terminology, Azerbaijani, Arabic.

Кубра Валиева

ПРОЯВЛЕНИЕ МЕДИЦИНСКИХ ТЕРМИНОВ, СВЯЗАННЫХ С КОЖНОЙ СИСТЕМОЙ, В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И АРАБСКОМ ЯЗЫКАХ

Медицинская терминология богата латинскими, греческими и медицинскими терминами азербайджанского и арабского происхождения. Еще одной областью медицинской терминологии являются термины кожной системы. Ткани и органы, которые работают совместно для выполнения определенных функций в живом организме, образуют систему организма. К ним относятся скелетная, мышечная, сердечно-сосудистая, дыхательная, пищеварительная, чувствительная, кожная и др. системы. Кожная система состоит из эпидермиса, дермы, волосяных фолликулов, волос, ногтей, жира, потовых и молочных желез, себума, кератина, меланина и др. различных органов и клеток. Кожа является как внешним органом человека с широкой сферой, так и чувствительным органом всех живых существ. Рецепторы на коже ощущают прикосновение, тепло, холод, боль и давление. Эта функция кожной системы помогает им регулировать свои движения, защищая организм человека, а также всех млекопитающих от различных воздействий.

В статье представлена обширная информация о кожной системе и ее различных функциях с медицинской точки зрения. Затем на основе толковых словарей азербайджанского и арабского языков были разъяснены лексико-семантические и морфологические особенности основных медицинских терминов, относящихся к кожной системе.

Раскрытие этих медицинских терминов в лексике азербайджанского и арабского языков, принадлежащих различным языковым семьям, на основе загадок, пословиц, афоризмов и стихов, прекрасно выражающих образ жизни, традиции и обычай народа, создает широкие возможности для проведения исследований в этом направлении.

Ключевые слова: кожа, эпидермис, дерма, медицинская терминология, азербайджанский язык, арабский язык.

(AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

**Daxilolma tarixi: İlkin variant 06.05.2020
Son variant 20.08.2020**